

„Nem műfajt teremtett,
hanem azt mondta el,
aminek megélte
a világot”

Kemény Lili felvétele

■ *A te szerkesztésedben jelent meg a Kalligram kiadónál Gáli József A püspök madarai című kötete. Méltatlanul elfeledett szerzőről van szó, aki tragikus életében sem kapta meg az őt illető elismerést. Hol helyezzük el Gálit a rendszerváltást megelőző irodalomtörténetben?*

– Márton László a kötethez írott utószavában úgy fogalmaz, hogy „olyan hangvéltel és világlátás mutatkozik a könyvben, amely számottevően gazdagíthatta volna

a nyolcvanas évek nagy fordulata előtti magyar prózát, vagy akár a prózafordulatnak is része lehetett volna”. Mármint itt a *volna* egyrészt arra vonatkozik, hogy ha Gáli életműve még életében ki tudott volna teljességében bontakozni, másrészt pedig arra, hogy ha nem hal meg 1981-ben, ötvenegy évesen. Én azonban ehhez nem értek. Ez a „prózafordulat”-narratíva annyit jelent számomra, mintha azt mondanák, hogy kriksz-kraksz, vagy pontosabban hogy mostantól valamiféle jelentéstartalom nélküli tartományban kellene leélnem az életemet. Gáli legfontosabb írásai ennek az ellenkezőjét képviselik. Ott nincs a valóság megélésének kontextusából kivont szöveg. Ő nem műfajt akart teremteni, hanem elmondani azt, aminek megélte a világot. Ez már csak azért sem volt egyszerű, mert ennek egyik középpontja Auschwitz volt. Erről pedig, mint az özvegye, Balla Margit fölidézte – aki a halála évében megjelent és a mostani kötetnek is tervezte a borítóját –, húsz évig nem-hogy írni, de beszélni sem tudott. Utána alig maradt ideje.

■ *Nehéz is volna attól eltekintenuk, hogy az élete is kész regény volt. Az, hogy a könyv címében említett püspök, Apor Vilmos az ő keresztapja, csak a kezdet. És nem is úgy, ahogy Prohászka volt Szerb Antalé: ők végig jóbarátságban maradtak. Csakhogy Gáli édesapja – a keresztényi áldozatvállalásra hivatkozva – nem ment bele, hogy Apor elrejtsé családját a deportálás elől.*

– Igen, Gáli tizennégy éves volt, mikor egész családját megölték Auschwitzban, illetve a bátyját munkaszolgálatban. Egyedül a nagybátyja élte túl, akit az új rendszer bírónak nevezett ki, de amikor egy ártatlan vádlottat kellett volna elítélnie, addig vívódott, amíg agyvérzést kapott. Őt magát osztályidegenként kizárták először a kollégiumból, aztán a színművészeti főiskoláról is, noha később, bolti dolgozó munkaskáderként, immár a József Attila-díja után, visszavették. 1956 után pedig halálra ítélték, papíron a Tóth Ilona-perrel összemosva, valójában leginkább a *Szabadsághegy* című drámája miatt, amit a Rajk-újratemetés estéjén mutattak be, és nagy szerepet játszott a forradalmi hangulat fokozódásában. Állítólag a nézőtérén mindenki Nagy Imrét nézte, miután lement a függöny, és csak akkor kezdtek tapsolni, amikor látták, hogy ő is tapsol. Miközben elképesztő ereje lehetett a darab zárójelenetének abban a közegben: miután a családi drámán keresztül az egész rendszer hazugsága lelepleződik, a miniszter főszereplő ott marasztalja a szobájában az ÁVH-s őrnagyot, és rummal kínálja, mire az őrnagy fölhajtja és összeüti a bokáját: „A dolgozó népet szolgálom!”. Magukban a november 4. utáni harcokban Gáli egy újság szerkesztésével vett részt, ami miatt – Gimes Miklóst kivéve – rajta kívül senkit nem ítélték halálra. Végül akkora nemzetközi tiltakozáshullám indult, hogy az ítéletet nem hajthatták végre, de a börtönben se bántak vele finoman, holott már a koncentrációs tábor óta beteg volt a szíve. Ehhez jött még egy orvosi műhiba folytán beállt klinikai halál is 1968-ban. A hetvenes években Kafkát és a többi legjelentősebb német szerzőt fordította, végül pedig a halála évében jelent meg az eddigi egyetlen kötete, de abban nem voltak benne a színdarabjai.

■ *Ennek kapcsán az is fölmerül, hogy Gáli szövegei megszabadíthatóak-e keletkezési idejüktől, a történelmi korszaktól, vagy a kettő egymást kiegészíti, az egyik nem érthető a másik nélkül?*

– Ennél többről van szó, a prózája szerkezetének felismerésre kell készítenie bennünket – éppen ezen a téren is. Egyrészt ugyanis nem érdemes megszabadítani a megélt alapjaitól: hogyan csapták rá a fedőt egy átlagos, intimitással és feszültséggel egyaránt átszőtt családra, egyúttal egész Magyarországra, pontosabban: Magyarország fölfoghatóságára. Az *Elmondom az életemet állatokban* ciklus nagy része ezt az átjárást jeleníti meg az átlagos hétköznapi és az auschwitzi elvágóla-

gosság között. Éppen emiatt viszont ez ennyiben teljesen áttemelhető a saját hétköznapijainkra is, és azt fogjuk látni, hogy semmilyen különbség nincs az ő polgári gyerekkori élményei és a magunkéi között, vagyis velem is teheték volna ezt 1989-ben vagy épp 1997-ben, ha másként alakul a kor. Maga a gyerekkor pedig tette is – ahogy Kertész Imre felelteti meg azt a lágerélménnyel. A korok azonosága persze abból is fakad, hogy az akkori polgári kultúra legalább annyira „élen” járt már, mint a mai; Gáli ereje ennek az átjárásnak a megjelenítése. Ezt mégis máshogyan teszi, mint, mondjuk, Kertész vagy a kz-irodalom más revelatív szerzői. Tulajdonképp a „szocialista” realizmus kicsit lehetetlen, mégis elég impozáns törekvésebe illeszkedik, ahol a szöveg a polgári realista írással szemben nem csak ábrázolja, hanem meg is változtatja a valóságot. Ez a törekvés soha nem a gyári termelés propagálását jelentette, hiszen a sematizmus ellen Révai Józsefék határozottabban küzdöttek, mint bármi más ellen. Hanem kiélesíti az emberi viszonyérzékelést. Ehhez nagyon rétegzett érzékenység kell, mivel különben csak politikai cselekvéssel lenne elérhető, amit itt a szöveg megjelenít. Az irányzat kudarcának egyik oka amúgy talán épp ez az ellentmondás volt. A másik oka is egy ellentmondás lehetett: az, hogy Révaiék a rendszer szolgálatát tekintették ennek kritériumának. Tegyük hozzá, nyilván nem helyezték volna Gálit ebbe a keretbe, és ő se magát, amibe most én.

■ *Ha Gáli nem élte is meg a rendszerváltást, bátorsága, ellenállása, erkölcsössége arra kötelez minket, hogy vérbeli demokrataként, a rendszerváltást magatartásával előkészítő figuraként tartsuk számon őt?*

– Igen nehéz arra válaszolni, hogy mi lett volna, ha Gáli József élhet a szabadság körülményei között. Másrészt mai szemmel azt sem olyan könnyű egyértelműen elmondani, hogy mi volt az, amiben ő szívesen élt volna. Három Pista volt a legjobb barátja: Angyal István, akit 1958-ban kivégeztek, Csurka István és Eörsi István. Csurka írt róla szívfájdító nekrológot az *és*-be, ahol Gáli „lángoló exhibicionizmusát” nevezte meg akként, mint ami „az íróra és az emberre egyaránt jellemző”. Ma persze ezt is előnytelen vonásként értenénk, holott csak azt támasztja alá, amiről az előbb beszéltem: Gáli klasszikus, az eredeti, emberi értelmében vett politikus beállítottságát. A barátai tevékenységéből ugyanakkor nem szűrhetünk le következtetést rá nézve, legfeljebb összehasonlítást tehetünk. Például az övénél didaktikusabb formát öltöttek Eörsi írásai, aki – ha lehetett – egyértelműen a közéletben fejtette ki azt, amit Gáli részben a szövegeibe szőtt bele. Eörsi volt az egyetlen valódi lukácsista – „szellemi bátyja”, Krassó Miklós mellett (s e téren örök árnyékában), jó értelemben véve dogmatikusan: hüen és szépen fölfogta annak valóságértékét –, de valamelyest a kétkezi munkás Angyal is lukácsista volt. Gáli ebből kimaradt. De a szabadságfelfogásuk közös volt, ami azt jelenti, hogy elsősorban a valóságra irányult, és csak abból következően a szabadságra. Az az egyszerű tudás búvik meg emögött, hogy a szabadság csak a valóság feltételével lehetséges, máskülönben valamilyen „reakciós” visszarendeződéshez vezet. Ám ezt az egyszerű emberi ténytet mintha csak ez az '56-os közeg képviselte volna következetesen az egész magyar történelemben (és a nyugati kultúrán belül is ritkaságként). Ennyiben Gáli nem a rendszerváltás elődje, ahogy Eörsi is „pártszerűtlenül” volt később szdsz-es, hisz a rendszerváltás máshova futott ki. De az, hogy nem „morálisan”, hanem a valóság jegyében volt bátor és ellenálló, sokkal tartósabb helyet jelöl ki számára az esetleges szabadságkereső utókor szemében, mint egy aktuális liberális világgép legitimátoráé.

■ *Egyszeri kísérlet a mostani kiadvány, vagy várhatóak egyéb kezdeményezések, más jellegű szövegek kiadása, róla szóló szövegek megjelentetése, konferenciák, ehhez hasonló?*

– Az új kötettel együtt Gálinak valamennyi olyan írása napvilágot látott, amelyet ő maga befejezett és letisztázott. Halála óta is mindössze néhányan foglalkoztak vele, közülük tartozik Filep Tamás Gusztáv vagy Kőszeghy Péter, ők mind részt vettek a könyv bemutatásában, január 17-én az Aurórában. A kötet megjelenését a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége is támogatta. Remélem, a Mazsihisz vagy intézményei később is segítik majd az Auschwitz és a hétköznapiok átjárását bemutató művek megjelenését. Egy emlékirat-sorozat kiadását is szeretném például megvalósítani. A huszadik századot átfogó számos nagyszerű emlékirat lap-pang a fiókokban, vagyis most már a számítógépes mappákban, mert az utódok általában bedigitalizálták. Ilyen Ország Lili első festőtanárának, Róbert Miklósnak, vagy Stollár Béla szerelmének, a későbbi neves szerkesztőnek, Veressné Deák Évának az emlékirata. De a híres gyerekorvost, Preisich Kornélt vagy az építész Bíró Elemért is említhetném. Az ő évtizedekkel később írott emlékirata egyébként – egyfajta paradésan szubtilis zárlatként – éppen az '56-os tüntetéssel ér véget; ami utána történik az életében, azt már nem meséli el. Az ő lánya, Bíró Zsuzsa film-dramaturg Gáli iskolatársa volt '56 előtt, és részt vett a Gáli megmentésére szervezett hazai mentőakcióban is, amelyet Gobbi Hilda bevonásával igyekeztek végrehajtani. Ezek az emlékiratok egyrészt mind tele vannak mára elfeledett, mindannyiunk számára értékes információkkal, másrészt – habár 1944 konkrét értelemben csak a történet egy pontját jelenti – érzékletesen jelennek meg bennük Auschwitz előzményei és következményei, az a légkör, amiben a mindennapokat, az átlagos reflexeket átszötte ennek megtörténhetősége, majd megtörténtsége. Szerkezetileg is számtalan láttató elem fordul elő ezekben a szövegekben. Bízhatólag a Kertész Imre Intézet is teret ad majd a névadójához illő Auschwitz-megközelítésekre, ami ma teljesen hiányzik Magyarországról. Érne már egy olyan Major János-kiállítás például, amelyik nem az uralkodó képzőművészeti kánon felől közelíti meg Major munkáit, hanem, akár Szilágyi Ernő esetével egybevonva, a nem morális Soá-tapasztalatot állítja középpontba. A Soá megtörténte tudniillik nem utolsósorban a humanista morál tarthatatlanságára, relevanciájának megszűnésére mutatott rá.

Ayhan Gökhan (1986): költő. Kötetei: *Fotelapa* (József Attila Kör, 2010), *János és János* (Kalligram Kiadó, 2013). Az Üveghegy gyerekirodalmi portál szerkesztője. Jelenleg Boldog Salkaházi Sára írásainak összegyűjtésén dolgozik.

Pályi Márk (Budapest, 1983): gondolkodó, a Klubrádió szerkesztője. Többek között Kertész Imrével és Hannah Arendt-tel, az Auschwitz mint kultúra fogalomkörével, az európai kultúra gyökereivel, a monoteizmus és a politikai pluralizmus eltéréseivel és ellentéteivel foglalkozik. Gondozásában jelent meg tavaly Gáli József *A püspök madarai* című kötete is a Kalligramnál.